

Pomogáts Béla

Értékek köztársasága

Az értékelés mögött

Ahogy mondani szokás, „értékorientációs” válságok között élünk, és ezek az értékzavarok természetesen nemcsak az irodalmi és művészeti életben találhatók. Az irodalomtörténésznek vagy kritikusnak sincs könnyű dolga, midőn tájékozódni és tájékoztatni akar. A gyakorlat legalábbis azt mutatja, hogy szinte alig jelenik meg írói mű, amely a kritikai ítéleteknek valaminő konszenzusát képes kialakítani. Egymástól igen eltérő értékjavaslatok és értékrendek vannak forgalomban, és ezt az állapotot nemcsak a művek megítélésének bizonytalan elméleti háttere okozza, hanem az is, hogy irodalmunk önismerete hagyományosan bizonytalan és elégtelen. Mintha nem egyetlen magyar irodalom, hanem több vána értékkelő megítélésre: más-más értékrend nyomán ítél a Holmi és a Hitel, vagy a Népszabadság és a Magyar Nemzet kritikusa, egymástól igen eltérő nézetek nyomán alakítja ki irodalmi értékrendjét a „nyugatos” klasszikus modernség, a népi írómozgalom hajdani törekvéseinek híve, illetve az, aki az avantgarde hagyományoknak kötelezte el magát. Nyilvánvalóan más-más értékkelő elvek és hagyományok vannak érvényben Budapesten, Kolozsvárott, Újvidéken, Párizsban vagy Münchenben.

Mindenekelőtt természetesen az értékelés elméleti kiindulásának bizonytalansága okozza az egymástól szögesen eltérő ítéleteket. Az irodalmi művek értékének megállapítására ugyanis nincsen semmiféle mértékegységünk és módszerünk. Ennek igazolására fel lehetne idézni a különféle esztétikai, illetve irodalomelméleti alapművek és kézikönyvek idevágó passzusait: valamennyi másban és másként keresi a művek értékkritériumait. Nem beszélve arról, hogy a művek megítélésébe és rangsorolásába igen sok úgynevezett „nem-irodalmi” megfontolás és értékkel is beleszól. Ezeket a hatásokat, tekintettel arra, hogy minden irodalmi alkotásnak a maga poétikai, strukturális és stilisztikai értékén túl, a nyelv kommunikatív természetéből következően egyéb: gondolati, érzelmi értékei is vannak, nem is lehet, de nem is szabad elhárítani. Az egyszerűség kedvéért Eliotnak egy meghatározását idézném fel, ez maga is az irodalmi és a „nem-irodalmi” kritériumok együttes és körültekintő alkalmazását helyezi előtérbe. „Az irodalom »nagyságát« – mondja az angol költő – nem lehet kizárólag irodalmi értékmérővel meghatározni, noha nem feledhetjük, hogy azt, vajon irodalomról van-e szó vagy sem, csakis irodalmi értékmérővel határozhatjuk meg.”

Kérdés persze, hogy miben is állnak azok a bizonyos irodalom kívüli minőségek, amelyek hozzájárulnak valamely irodalmi alkotás értékének létrejöttéhez. Megintcsak mértékadó véleményre, két neves amerikai tudós: René Wellek és Austin Warren sok kiadást megért (magyarul is olvasható) irodalomelméleti kézikönyvének egy megállapítására hivatkozom. Ez a kézikönyv az írói művek értékelésének két alapvető kritériumát a Horatius által rögzített „dulce et utile” kettős elvére vezeti vissza, midőn „szórakozásról” és „épülésről”, „játékról” és „munkáról”, „terminálási értékről” és „instrumentális értékről”, „művészetről” és „propagandáról” s végül mintegy fogalmi összegzésként a „művészetről mint öncélról” és a „művészetről mint közösségi rítusról és kulturális kötőerőről” beszél. Az irodalmi alkotások megítélésének és értékelésének ilyen módon nemcsak e művek esztétikai-irodalmi minőségére kell figyelnie, szükségszerűen számot kell vetnie más, úgynevezett „nem-irodalmi” értéktényezőkkel: történelmi, közösségi, morális és intellektuális értékkel is. Igen fontosnak tartom viszont, hogy ezek a „nem-irodalmi” minőségek valóban jelentős értékek legyenek, és ne a pillanatnyi közvélemény, a napi politika és a tömegtájékoztató média olcsó taktikája állítson különféle érdekeket a valódi értékek helyére. Éppen ezek az utóbbi műveletek okozzák az értékzavarokat, „értékorientációs” válságokat.

Mindaz, amit az imént megpróbáltam összefoglalni, egyszerűsített az is jelenti, hogy az irodalomtörténésznek és kritikusnak „nyitottnak” kell lennie a különféle irodalmi és „nem-irodalmi” értékek előtt, illetve a kanonizációs műveletek során. Ez a nyitottság – vannak személyes tapasztalataim – általánosságban nem népszerű a mai magyar szellemi életben, amelynek mozgását a különböző érdekcsoportok vetélkedése szabja meg, és ahol nem az irodalombíráló ítéleteinek megalapozottsága számít, hanem az, hogy miként helyezkedik el, miként adja le szavazatát ebben a vetélkedésben. Egyszerűbben fogalmazva: az számít, hogy ki melyik „szekértáborba” tartozik, és honnan kap írói legitimitációt. Nézetem szerint azonban kell (kellene) lennie egy virtuális irodalmi értékrendnek, és szélesebb körben elfogadható irodalmi (irodalomtörténeti) kánonnak, amely nem irányzatokra és csoportokra épül, és nem törődik azzal, hogy az egyik író „avantgardista”, a másik „konzervatív”, az egyik a Holmi, a másik a Hitel szerzői gárdájához tartozik, az egyik Budapesten, a másik Kolozsvárott vagy Londonban műveli a magyar irodalmat. Egy ilyen: összefogó és méltányos értékrendre szeretnék igent mondani. Mert a kritikusnak végül is az érték pártjára kell állnia, a minőségre kell igent mondania.

Vitatott értékrendek

Az ezredvégi magyar irodalom közérzetét pontosan jelzi az irodalmi értékrendnek az a bizonytalanná válása, amely napjainkban tapasztalható. Ez a bizonytalanság egymással szembe forduló vagy éppenséggel egymásról tudomást sem vevő irodalmi kánonok kialakulását eredményezte. A hivatalos vagy éppen a nem hivatalos tudományosság ebben az évszázadban is több alkalommal értékelté át nemzeti irodalmunkat: valójában az irodalmi „kánonképzés” állandósult „forradalmaival” találkozunk, és ezek a „forradalmak” nem mindig szolgálják azt a talán kívánatos célt, hogy egységes és biztonságos képünk legyen irodalmunk múltjáról, közelmúltjáról és valamiféle szerves rendszerbe tudjuk foglalni a jelen törekvéseit. Erre az egységes és biztonságos képre ugyanakkor szükség lenne már csak az iskolai oktatásban is, nem beszélve arról, hogy egy meglapozott és nem állandó szellemi perpatvarok célkeresztjében elhelyezkedő irodalmi kánon jótékonyan hathatna a nemzetközi közösség kulturális tudatára, történelmi önismeretére, következőképp önazonosságának alakulására. Különösen abban a kedvezőtlen helyzetben, amelybe Trianon után került a magyarság, midőn nemzeti szolidaritását és egységét nem közös politikai intézmények tartják fenn, hanem kultúrája, mindenekelőtt a magyar irodalom.

A második világháború előtt érvényben volt egy „akadémiai” és „egyetemi” értékrend, ebben elsősorban a nemzeti hagyományok irodalmi képviselői töltötték be központi szerepet, és például háttérbe szorultak azok az értékek, amelyeket a Nyugat körül szerveződő modern irodalom hozott létre. Ennek az értékrendnek különösen a kortárs irodalom megítélésében voltak kedvezőtlen, sőt elfogadhatatlan következményei, minthogy a konzervatív „akadémiai” értékrend nem Ady, Babits, Móricz és Krúdy munkásságát tekintette kánonképző tényezőnek, hanem a máskülönben színvonalas, de mégsem elsőrendű Herczeg Ferencét, Surányi Miklósét, Komáromi Jánosét, vagy éppen Pekár Gyuláét, akinek könyveit azóta végképp feledésre ítélte az idő. Érvényesült természetesen egy

„nyugatos” irodalmi értékrend is, amely az irodalomtörténeti múlt megítélésében is érvényesítette a Nyugat-mozgalom elveit (például az akkor szokásosnál többre tartotta Berzsenyi Dániel vagy Kemény Zsigmond művészetét). Ennek talán Szerb Antal ma is méltán népszerű irodalomtörténete volt a kodifikátora. Ezen kívül érvényesült egy olyan értékrend is, amelyet a népi írómozgalom, a legteljesebben Németh László kritikus munkássága képviselt.

A háború után bekövetkezett változások aztán egyszeriben elsöpörték a korábbi hivatalos-konzervatív értékhierarchiát, és olyan, korábban igen magas árfolyamon jegyzett írók, mint Herczeg Ferenc, Szabolcska Mihály, Csathó Kálmán, Tormay Cecil, Surányi Miklós, Komáromi János, Nyírő József vagy éppen vitéz Somogyvári Gyula (Gyula diák) egyszeriben tabu alá kerültek, többen menekülni kényszerültek, holott voltak közöttük igen jeles és tehetséges mesterek is. Az érvényben maradt „nyugatos” és „népi” hierarchia mellé viszont – elsősorban Lukács György elméleti és Révai József irodalompolitikai tevékenysége következtében – felzárkózott egy baloldali, „szocialistának” nevezett értékrend, amely nemcsak kiváló írók, mint József Attila, Nagy Lajos, Déry Tibor, Háy Gyula, Zelk Zoltán és mások pozitív újraértékelését hozta, hanem igen sok másod- és harmadrangú tollforgatót, sőt nyilvántartott dilettánsokat és közönséges politikai törtéteket, moszkovita ügynököket is a hierarchiába emelt. Voltak ennek a hármast értékrendnek áldozatai is, például Kassák Lajos, akinek igazi nagyságát valójában egyik hierarchia sem ismerte el.

Az ötvenes években, akkor már Révai és irodalomrendőrei, felszámolták a „nyugatos” és „népi” értékrendet, és egy direkt politikai hierarchiát vezettek be, amelynek már sem a magyar irodalom baloldali hagyományaihoz, sem magához az irodalmi értékekhez nem volt sok köze. József Attila és Nagy Lajos gyanúság vált, Déry, Háy, Zelk Zoltán, Vas István és Benjámin László szembekerült az irodalompolitikával, sőt 1956 után Déryt, Háyt és Zelket bebörtönözték, helyettük olyan álirodalmi nagyságok tűndököltek, mint Gergely Sándor, Gereblyés László, Madarász Emil, vagy éppenséggel a korábban titkosrendőri atrocitásokban szerepet vállaló Berkesi András, aki egy időben a rezsim legjobban fizetett írója volt. Ettől kezdve irodalmi életünkre hosszabb időn keresztül a diktatúra hamis értékrendjét erőltették rá, és a magyar irodalmi tudat, az irodalomtörténet-írás és az irodalomkritika története nem volt más, mint a hiteles értékek helyreállításáért folytatott, hol nyitabb, hol csendesebb, nem egyszer kudarcokkal járó küzdelem története. Ez a küzdelem természetesen annak a szélesebb körű szellemi harcnak a rendjéhez tartozott, amely az irodalom autonómiájáért folyt.

Ez a csendes és szívós küzdelem igazából a nyolcvanas években érte el eredményeit, midőn a magyar irodalom – most elsősorban a huszadik századi magyar irodalom – hiteles értékrendje helyreállt. Ez az értékrend elsősorban irodalmi, vagyis esztétikai és erkölcsi kritériumokra épült és alakulásába jelentős mértékben nem szólt bele a politika. Egyszersmind, mint minden kulturális jellegű hierarchia, pluralisztikus tulajdonságokat mutatott, tehát az irányzatok vagy mozgalmak belső értékrendje nem nyomhatta rá bélyegét arra a virtuális értékrendre, amely a huszadik századi magyar irodalom igazán nagy szellemi teljesítményei révén jött létre, és amelyet fokozatosan elismert az irodalmi élet, a szellemi köztudat, sőt utóbb az iskolai oktatás.

Ez a virtuális értékrend kétségkívül teret nyert a hetvenes és nyolcvanas évtizedben, és – legalábbis kritikusok – nem zárták ki az irodalom felsőbb régióiból, mondjuk, Kassákot, csak azért, mert avantgarde-ista, Füst Milánt, mert zsidó, Déryt, mert baloldali, Verest, mert paraszt, Szentkuthyt, mert művelt, Pilinszkyt, mert katolikus, Mészölyt, mert liberális, Sütő Andrást, mert Marosvásárhelyen, Határ Győzöt, mert Londonban él, Nagy Lászlót, mert a népköltészetől tanult. Türelmetlenséggel és elfogultságokkal persze az értékkiegyenlítődé évtizedeiben is találkozhattunk – Magyarország határain kívül és belül egyaránt. Az irodalomnak – általában a szellemnek – azonban lényegéből fakadóan az értékek pluralizmusát kellett vállalnia és az egymástól különböző értékek szabad köztársaságát kellett létrehozni.

Az akadémiai irodalomtörténet körül

Az értékek át-, vissza- és újrendezésének ez az időnként kaotikus és az irodalompolitikai diktatúra nyomása következtében részben a felszín alatt zajló folyamata, mint az imént jeleztem, a hetvenes évektől kezdődően bizonyos kiegyenlítődé felé haladt, tekintettel arra, hogy például Babits életművét és általában a Nyugatot, Kassák munkásságát és általában a magyar avantgarde-ot, Németh László tevékenységét és általában a mind a szélsőbal-, mind a szélsőjobboldali áramlatokkal szembeforduló népi mozgalmat akkor már nem lehetett a szellemi élet perifériájára szorítani. Bizonyára nem véletlen, hogy a hetvenes és nyolcvanas évek folyamán a legtöbb irodalomtörténeti monográfia éppen ennek a három írónak: Babitsnak, Kassáknak és Némethnek az örökségével foglalkozott. A hatalom egy idő után elfogadta, sőt megbecsülte a korábban félreszorított és negligált Weöres Sándort, Pilinszky Jánost, Nemes Nagy Ágneszt, Szentkuthy Miklóst és Ottlik Gézá, és az irodalmi élet, az irodalomkritikai és – történeti közmegegyezés általában legalizálta a valódi szellemi-művészeti értékeket. A nyolcvanas években már minden valamelyest komolyan vehető irodalmi szakíró igyekezett a hiteles értékrendet érvényesíteni, és legfeljebb az irodalompolitika funkcionáriusai és csahosai tettek időnként erőszakosan veszedelmes, időnként neveléséges erőfeszítéseket annak érdekében, hogy fennmaradjon az a torz értékhierarchia, amelyet először Lukács György, aztán Révai József, végül Aczél György és az APO (Agitációs és Propaganda Osztály) kodifikált.

Ebben a vonatkozásban szükséges szólni néhány szót „irodalomtudományunk grandiózus torzszülöttjéről”: a „spenótnak” is becézett akadémiai irodalomtörténeti kézikönyvről, illetve ennek 1945 utáni folytatásáról. (Rögzíteni szeretném: az első létrehozásában nem volt semmiféle szerkesztői szerepem, csupán egy rövidebb fejezet került ki tollam alól (a népi mozgalom költőiről), a másodiknál viszont több fejezet elkészítésén túl, segítettem Béládi Miklós, véleményem szerint, mindenképpen tisztességes, mert az irodalompolitikai és hatalmi elvárásokkal számtalan esetben szembeszegülő, de nem mindig érvényesülő elképzeléseit és erőfeszítéseit.) Nos, a „spenót” maga is részt vett a diktatórikusan érvényesített hamis és torz irodalomtörténeti konstrukciók és hierarchiák lebontásában és egy hitelesebb értékrend létrehozásában vagy legalább ennek előkészítésében. Természetesen igen sok kifogást lehet emelni a hatkötetes vállalkozással, különösen a huszadik századi irodalmunkkal foglalkozó ötödik és hatodik kötettel szemben; a régi és a tizenkilencedik századi irodalmunkat leíró kötetek azonban többé-kevésbé ma is megbízható filozófus-teljesítményeknek tekinthetők. Modern irodalmunk ábrázolása – mind a benne megnyilvánuló irodalomszemlélet, mind a kötetek felépítése, mind az irodalmi jelenségek, irányzatok és életművek értékelése tekintetében – erősen magán viseli a marxista-leninista ideológia, a „szocialista” irodalomszemlélet és az irodalompolitikai szempontokat követő értékelés bélyegét. Mindazonáltal ezekben a kötetekben (és folytatásaikban) is olvashatók, véleményem szerint, helytálló és hasznos fejezetek: például Rába György összefoglalása Babits Mihály vagy Kiss Ferencé Juhász Gyula munkásságáról, Bodnár György áttekintése a két világháború közötti korszak irodalomtörténeti és – kritikai tevékenységéről, vagy a kézikönyv 1945 utáni folytatásában Béládi Miklós portrévázlata Mészöly Miklósról és Pilinszky Jánosról, és ezt a néhány kiragadott példát még igen sok hasonlóval egészíthetném ki.

Az akadémiai kézikönyvet ugyanis elsősorban nem fejezetei és részletei utalják vissza a múltba, hanem koncepciója és szerkezete. Azt azonban nem kellene elfelejtenünk, hogy a magunk mögött hagyott korszak nemcsak a kézikönyvön hagyta rajta nyomát, elvégre a nagy könyvkiadók is évtizedeken keresztül foglalkoztak a magyar klasszikusok műveinek módszeres csonkításával és meghamisításával (lásd Szörényi László „delfinológiai” dokumentumgyűjteményét, az 1998-ban megjelent Delfinárium: filológiai groteszkek című kötetet!). Az irodalmi folyóiratok is előszeretettel közölték úgynevezett „szocialista realista” írók olvashatatlán műveit.

őst közsímert hazaárulók vagy szovjet marsallók emlékiratait. Minderről magam is igen mulatságos: groteszk történetekkel tudnám szórakoztatni az olvasót (egyszer tán meg is teszem!). A múltat persze „be kell vallani”, de a teljes múltat kell bevallani.

De először talán beszéljünk arról, hogy a magyar kultúra hagyományai értelmében mire is való az a tudományos diszciplína, amelyet irodalomtörténet-írásnak nevezünk.

„Nemzeti tudomány”

A magyar kultúrában az irodalom hagyományosan mindig többet jelentett, mint egyszerűen szépirodalmat, és ezért az irodalomtörténet-írás is több vagy más is volt, mint pusztán a literatúra rendszerezett története. A magyar irodalomtörténet-írás, ahogy a korai „historia litterariák” után Toldy Ferenc, Arany János és Gyulai Pál műveiben is megszületett, majd Péterfy Jenő és Horváth János kezén továbbfejlődött, mindig a „nemzeti tudomány” státusát töltötte be. Nemzeti és egyetemes értékek számontartója, egy etnikai és történelmi emberközösség önismeretének tükré és alakítója, a magyarság történeti és kulturális identitásának letéteményese volt és maradt. Nemcsak az irodalom múltjának feltárásában, megismerésében vállalt szerepet, hanem a nemzeti tudat alakításában, a nemzeti érzés egészségének védelmében is.

Ma nyilvánvalóan mások a tennivalói és a módszerei, mint Horváth János vagy éppen Gyulai Pál korában, hivatástudata azonban nem lehet kevesebb. Még akkor sem, ha közéleti státusa és társadalmi megbecsülése csökkent is a múlt évtizedek során, és időnként öngazolásra, önvédelemre szorult. Még akkor sem, ha az irodalomtörténet-írás mára sokszorosan megújult, mindenekelőtt a nyugati irodalomtudományban bevezetett módszerek (a strukturalizmus, a hermeneutika, a recepcióesztétika és a dekonstrukciós irodalomelmélet) következtében. Az irodalomtörténet-írás mostanában a korábnál szűkebb körben látja érvényesnek a saját szerepét, nem „nemzeti tudomány” kíván lenni, hanem elsősorban vagy mindenestől „szaktudomány”, és nem kíván vállalkozni olyan „nemzetnevelő” feladatokra, mint korábban Toldy, Gyulai vagy Horváth János idején. Mindazonáltal hangsúlyosabb szerepét ma sem adhatja fel, ma is a nemzeti tudományosság egyik vezető ágazatának kell maradnia.

Az elmúlt évtizedben sokan és sokat beszéltek az irodalomtörténet-írás válságáról, arról, hogy a „kemény” társadalomtudományokhoz: a közgazdaságtanhoz, a szociológiához vagy éppen a történettudományhoz képest az irodalomtörténet-írásnak szubjektívek az ítéletei, és esetlegesek a módszerei. Most talán ne firtassuk, hogy ezek a „kemény” és „egzakt” tudományok, például a közgazdaságtan, mennyire bizonyultak megbízhatóknak, legalábbis a gyakorlati eredmények tekintetében. Mondják, az irodalomtörténet-írás túlságosan ideologikus stúdium, biztos saját módszer híján más társadalomtudományok metodikáját használja, megállapításai ezért a tudományos szemléletből fakadó szigorú kritícizmussal általában megkérdőjelezhetők. Mondják, „az irodalomtörténet nem az irodalom története, és nem története az irodalomnak”. Az irodalomtörténet-írással bizonyára szembe lehet állítani tudományelméleti érveket, a magyar irodalomtörténet-írás mégis létezik, és talán nem tűzök, ha annak a véleményemnek adok hangot, hogy ez a stúdium az utóbbi negyedszázadban kétszáz esztendő történetének egyik legeredményesebb korszakát érte meg.

A magyar irodalomtörténet-írás első radikális átalakulása a hatvanas években ment végbe, amikor a sztálinista ideológiának megfelelő irodalomtörténeti dogmatizmust és voluntarizmust a történeti folyamatok elemző feltárása és a valódi irodalmi értékek megbecsülése váltotta fel. Ennek a tudománytörténeti jelentőségű átalakulásnak az eredményeit az imént említett akadémiai kézikönyv kodifikálta. A második radikális átalakulást pedig az elmúlt évtized hozta magával, a nyugati világban létrejött elméleti irányzatok meghonosítása révén. Ezeknek az irányzatoknak a következtében egyrészt átalakult az az irodalomtörténeti és irodalomkritikai kánon, amely nyomán az irodalom értékelése és értékrendje létrejön, másrészt igen nagymértékben megerősödött az irodalomtörténet-írás teoretikus jellege, nem egyszer oly módon, hogy az olvasó benyomása szerint szinte már nem is a mű számít, hanem csupán a mű megítélése során (vagy ürügyén) kifejtett teória. Mindez megkérdőjelezte az irodalomtörténet-írásnak mint „nemzeti tudománynak” azt a szerepét is, amelyet ez a diszciplína hagyományosan elfoglalt a magyar szellemi életben.

Kánontörés és kánonteremtés

A nyolcvanas évek során – irodalomtörténészek és kritikusok, általában az irodalmi közélet erőfeszítései nyomán – létrejött értékrendnek, sokáig úgy hittem, lényeges pontokon továbbra sem kell változnia. Mint az imént kifejtettem, ezt a konszenzusos értékrendet érvényesítette (nagyreszt Béládi Miklós erőfeszítéseinek következtében) az 1945 és 1975 közötti korszak irodalmának történetét feldolgozó hatkötetes akadémiai kézikönyv. Az ilyen módon létrejött konszenzusos értékrendet (irodalomtörténeti kánont) valójában a nyolcvanas évek végén bekövetkezett történelmi átalakulások sem forgatták fel, annak ellenére, hogy ezek az átalakulások szinte minden téren, a kultúra körében vagy a nemzet történelmi önismerete körében is felvetették a radikális átértékelések igényét és szükségét. A hetvenes és nyolcvanas években kialakult, összegző és kiegyenlítő jellegűnek mondható értékrend, legalábbis az én véleményem szerint, mégsem szorult radikálisabb átformálásra, legfeljebb (az újabb értékekkel történő) kiegészítésre. Az irodalmi tudatban és értékelésben a „rendszerváltás” már korábban végbement. (Sőt, egyike volt ez azoknak a szellemi tényezőknek, amelyek az általánosabb „gondolkodásváltást” készítették elő!) Ennek az irodalmi, mondhatnám így is: kanonizációs „rendszerváltásnak” a következménye volt az, hogy például az emigrációs irodalom végre elfoglalhatta méltó helyét a magyar irodalmi kultúrában: Márai Sándor, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán és Határ Győző műveinek hazatérésére gondolok, a többi között.

A rendszerváltozáshoz vezető időszak irodalomtörténeti és kritikai erőfeszítései nyomán, úgy tetszet, valamilyen: az értékek egyensúlyára alapozott „respublica letteraria” jött létre, amely méltányosságot tanúsított minden múlt- és jelenbeli érték iránt, és kész volt befogadni az újonnan fellépő törekvéseket, így a posztmodern irodalom törekvéseit, valóban értékes eredményeit is. Az értékeknek ez a szabad köztársasága látszik megrendülni az ezredforduló szellemi viharai között.

Mára több értékrend is létrejött, többnyire egymás ellenében, és például a „konzervatív” jelzővel illetett irodalomtörténet-írás, irodalomkritika egészen más kánonnal lép fel, mint az úgynevezett posztmodern. Mindez igen szemléletesen nyilvánult meg azoknak a szellemi küzdelmeknek a nyomán, amelyek a Frankfurti Könyvwásár hazai előkészületeit kísérték. A frankfurti programot övező, nem egyszer szenvedélyes vitákban valójában értékrendek: irodalmi kánonok vetélkedése és összecsapása következett be, és a kánonok képviselőinek érvelési rendszerét figyelve azt a gyanút sem háríthatjuk el magunktól, hogy az elvi kontönsben fellépő szellemi küzdelem mögött különféle irodalmi csoportok: „szekértáborok” érdekérvényesítése húzódott meg. A „konzervatív” jelzővel minősített (én inkább hagyományosnak nevezném) irodalomkritika nem egyszer valóban jogosan kívánta, hogy irodalmunk olyan hagyományai és értékei is előtérbe kerüljenek, amelyek például Illyés Gyula és Németh László, Juhász Ferenc és Nagy László vagy Sütő András és Kányádi Sándor nevéhez köthetők. Másrészt a posztmodern irodalomkritika is némi joggal hivatkozott arra, hogy a nyugati világban ma Kosztolányi, Márai Sándor és Ottlik Géza vagy a kortárs irodalom táborából Nádas Péter, Esterházy Péter, Krasznahorkai László és Kertész Imre munkásságával lehet az irodalmi közvéleményt megszólítani.

Az egymástól eltérő és egymással küzdő értékrendek, irodalmi kánonok mára teljes mértékben kifejlődtek, egyeztetésükre és

közelítésükre nincsen igazán sok esély. Mindez rombolhatja a magyar irodalmi kultúra belső értéktudatát, és tovább mélyítheti ennek a kultúrának a belső ellentmondásait, felerősítheti az irodalmi élet megosztását és a „szekértáborok” közötti küzdelmeket.

Az egymástól elütő értékrendek versengését és küzdelmét érinti az irodalmi kánonokat, illetve a kánonképzést követő vita. A posztmodern irodalomteoretikusok véleménye szerint a jelenkor irodalmi kánonja azokat az alkotásokat állítja előtérbe, amelyek az emberi személyiség válságát, esetleg felbomlását és megsemmisülését mutatják be, illetve azokat, amelyek szövegszerűségükben hoznak létre esztétikai értékeket. (A két törekvés különben egymással szorosan összefügg: amidőn az alkotó személyiség kérdéssé válik, marad a puszta nyelvi textúra: a szöveg.) Velük szemben (és ez nem jelent okvetlenül konzervativizmust vagy maradiságot) többen is állítják, hogy azok a törekvések és művek is részei a jelen irodalmi kánonjának, amelyek éppenséggel a személyiség fenntartását, a személyiség közösségi erőterének védelmét kívánják szolgálni.

A szövegközpontú, a személyiséget elutasító esztétika mérlegén olyan klasszikusnak tekintett magyar írók is könnyűnek találtattak, mint Radnóti Miklós, Illyés Gyula, Nagy László vagy Sütő András, és természetesen nem mindegy, hogy milyen teoretikus és kritikai csoportok (személyek) alkotják meg, alakítják ki a kánonokat, amelyek végül is nem a természeti törvények egyértelműségével érvényesülnek, hanem elméleti konstrukciók vagy (kedvezőtlenebb esetben) irodalompolitikai elhatározások nyomán. Valójában a kánonok és a kánonalakítók dialógusára volna szükség annak érdekében, hogy egyetlen valóságos szellemi érték: az „irodalmi nemzet” egyetlen értéke se rekesztődjék ki a kanonizált minőségek közül.